

JĀNIS
NIEDRE

Pēteris Smelters

Cik tālu pagājībā, manu puiškāna die-
nu ritējumā aizsniedzas mana atmiņa,
mūspuses, tas ir, Līvānu—Preiļu apvidus
lasītpratēju pulkā neviena cita laicīgā sa-
tura grāmata latgallešu rakstībā netika tik
bieži cilāta kā «Tautas dzīsmu, posoku,
meiklu un parunu wocēleite» — P. Smel-
tera sastādītā grāmatiņa. Iedzeltenā, plā-
nā vākojumā. Tā ceļoja no viena grāmatu
lasītāja pie otra. Dažubrīd to šķirstīja no
skolas pārnākušie puišēji un meitenes ga-
rajos un tumšajos rudens, ziemas vāka-
ros, pie paštaisīta gaismekļa — lampeles
ar pudeles augšdaļu cilindra vietā, pie iz-
šautas patronas čaulītē ievilkta dakts lī-
pinošās liesmiņas, arī nereti pie dūmojoša
skala guns. Lasīja balsi priekšā mātēm
un vecmāmuļām, kuras pārtrauca lasīju-
mu ar pašu miņā glabātas tautasdziesmas,
ar jaunībā ieklausītas pasakas vai nostās-
ta teikumu.

Pētera Smeltera grāmatiņas lielo popu-
laritāti mūspuses laudīs vienuties uzturē-
ja Līvānu katoļu baznīcas «varganists»
(tas ir — ērgelnieks) Steinbergs. Viņš sa-
stādīja un izdeva «Katoļu māju kalendā-
ru», visizplatītāko iespiedizdevumu Latga-
lē savā laikā. Steinberga kalendārā bija
lasāmi arī Pētera Smeltera pantiņi un pa-
stāstiņi. Tiekoties ar Līvānu draudzes, ar
kaimiņu katoļu draudžu laudim, Stein-
bergs mēdza atgādināt baznīckunga dar-
bību šejienes draudzē. Gadus divdesmit
sešus, piecus atpakaļ P. Smelters bijis Lī-
vānu baznīcas vikārs. Mīlējis apbraukāt,
apstaigāt tuvākos un tālākos latgaļu cie-
matus un sētas. Klausījies vecu ļaužu lai-
cīgos dziedājumus — tautasdziesmas, tā-
pat senus nostāstus, sakāmvārdus un
mīklas. Mudinājis nedaudzos grāmatu
gudrībās cik necik ielauzījušos jauniešus

pierakstīt tautas dziesmiņas, atnest viņam
pašam vai nogādāt ar ērgelnieka starp-
niecību. Pētera Smeltera līvāniešos, prei-
liešos, vārkaviešos un citos novados sa-
vāktās un pierakstītās latgaļu tautasdzies-
mas esot iespiestas Krišjāņa Barona sako-
potajos «Latvju dainu» apjomīgajos sēju-
mos. Līvānieši «Dainās» atradīšot ne vien
sava apvidus tautasdziesmas, bet arī norā-
dījumu, kas bijis iespiesto pantu teicējs,
kas viņam vārdā.

Tāds Steinberga vēstījums bija gan no-
zīmīgs, gan rosinošs. Vajag tikai pado-
māt! «Mūspusieši», kuru vairums trūcīgi
laudis, pārnovadu lepnuļu nievātie (sauk-
ti vizīgajā vārdā «čangali»), ir goddevīgi
pieminēti Pēterburgā visaugstākās Zināt-
niskās akadēmijas izlaistajās grāmatās!
Līdz ar dziļi mācītu vīru devumu, ar ie-
cirtīgo pilsētnieku, kurzemnieku un vidzem-
nieku devumu (tas ir, sacījumu). Par to
vajadzēja runāt pilnā balsī. Runāt — prie-
cāties un sparoties. Lai šejienieši turpmāk
savā mūžā sasniegtu vairāk, nekā viņiem
ir. Lai nievātie «čangali» atbrīvotos no
garīgās nomāktības, kas te plaukst un zeļ
tāpat kā senāk. Tāpat kā pirms deviņi
simti septiņpadsmitā-deviņpadsmitā gada,
kad padomes sauca latgaļus saslieties un
ar spēku lauzt mūžsenās vergošanas jūgu.
Jo «brīvajā» (tas ir, buržuāziskajā) Latvi-
jā latgaļi bija un palika trūcīgie sīkzem-
nieki un amatnieki, kuri savā vairākumā
pārtika no nopelņām citurienē. Kalpodami
Zemgales vai Vidzemes budžiem par kal-
piem un dieniniekiem, pelnīdamies «bur-
lakos» — iedami kā grāvjaračī, kā celmu
lauzēji, kā mežu strādnieki, koku pludinā-
tāji, kā grants pievedēji ar tačkām ceļu
būvētājiem, māla piegādātāji baltiešu ķie-
ģeļu cepļos. Katru gadu ziemas otrajā
pusē lielam skaitam Latgales mazzemnieku
pietrūka putraimu tradicionālā ēdiena «put-
ras» vārīšanai, pietrūka miltu maizes cep-
šanai. Tos lūkoja aizņemties «uz atdošanu
ar piedevu» vai nu pie turīgāka kaimiņa,
pie «baltiešu» gruntinieka, vai pie bod-
nieka miestīņā (pie bodnieka miestīņā trū-

cīgie nēma arī sāli, petroleju un sērko-

Tā bija. Ar visu to, ka tagad latgaļi saucās par «brīvās Latvijas pilsoņiem», ka viņu bērni, ja vien bija ko ēst, ko ģērbt un samaksāt par grāmatām un rakstāmlietām, varēja iet pamatskolā, varēja lasīt arī latgaļu rakstos iespiesto. «Brīvajā Latvijā» Latgalē bija vislielākais lasīt nepratēju skaits (daudzi vecākā gājuma sievas un vīri paraksta vietā uz dokumentiem uzvilka trīs krustiņus). Tādēļ ir saprotams, kālab baznīckunga Pētera Smeltera grāmatiņa «Tautas dzīsmiņu vācēleite» un viņa paša panti mūspusē bija samērā iecienīta lektūra. Ar visu to, ka divdesmitajos gados latgaļu rakstībā izdeva gan laikrakstus, gan pāris žurnālus (par kalendāriem nerunājot), gan arī atsevišķu autoru beletristiskus sacerējumus. Ar visu to, ka nelegāli iznāca buržuāziskā režīma mežonīgi vajātās Latvijas Kompartijas un komjaunatnes lapiņas, brošūras, avīzīte. (Protams, šie izdevumi brīvi nebija pieejami, un, neapziņīgiem, kaisli reliģioziem cilvēkiem redzot un dzirdot, tādus rādīt un lasīt nedrīkstēja.)

Kas tad bija šā gadsimta divdesmitajos gados tā goddevīgi pieminētais saimnieciski un garīgi nomākto latgaļu rakstu darinātājs? Kāds ir viņa mūža un darbības loks?

Ja pieļautu analogiju, ja lietotu latviešu tautas sabiedriski kulturālās dzīves vēsturē lietoto terminoloģiju, tad Pēteris Smelters bija viens no Latgales «jaunlatviešiem». Savu tautiešu garīgais mudinātājs sabiedriskajam darbam, viens no latgāliešu literatūras grodu cirtējiem. (Līdzinieks «baltiešu» pantu vērājam senču gaudmē un pirmajam latviešu kartogrāfam un etnogrāfijas pētniekam Matīsam Silīnam.)

Pēteris Smelters — Varakļānu pagasta Kapkaru saimnieka dēls — piedzima 1868. gada 1. novembrī. Cetrus gadus (1882—1886) mācījās Rēzeknes pilsētas skolā, 1886.—1889. gados sagatavojās abiturijai un kā eksterns nolika eksāmenus Pēterburgas sestajā ģimnāzijā. 1889.—1894. gados viņš Krievijas galvaspilsētā mācījās katoļu garīgajā seminārā, kļuva baznīckungs. Skolodamies Pēterburgā, Smelters esot apmeklējis turienes latviešu skolēnu un studentu priekšlasījumu vakarus, kuros, kā zināms, darbojušies daudzi vēlāk pazīstamie latviešu literatūras, mākslas un zinātnes darbinieki. Pagaidām nav zināms, vai šajos vakaros P. Smelters pats ir lasījis kādu priekšlasījumu. Bet dzejojis viņš bija gan. Un — savas puses — Latgales «mēlē». Pēterburgā P. Smelters bija iepazinies ar H. Visendorfu, kas viņu pamudinājis iestīt savus dzejoļus latviešu žurnālā «Austrums». Un 1896. gadā «Austruma» 9. numurā lasām šā latgaļu jaunieša pirmo ie-

spiesto dzejoli «Calmōis» («Calmulauzis». — J. N.). Gan ne beletristikas daļā, bet šķirtnes «Sikumi» apakšnodalā «Valodas druskas un jautājumi».

Dzejolis iespiests latīņu burtiem (kauču viss žurnāla teksts gotiskajā rakstībā), vārsnās dažādi vārdi pielikti klāt iekavās kā paskaidrojoši.

Calmōis

Nūskumisj lyukojūs (— lūkojōs)
Myusejūs calmojūs:

Kur (tik) nakur dyumi kyupj,
Kur (tik) nakur sōrti stōv,
Kaidis zigāns zōli plyukdamis purķš,
Būmi slaistos cērtins byukš.

Gryuts tur dorbs,
Gars tur laiks, —
Bet cīteigs esi,
Calmulauzj!

Svīdrim sveisti tagod gon,
Betj byus tok calmim gois,
Un tur, kur tagad leidums lyuzs,
Tī tev gorda maizja byusj.

Esi cīteigs, strōdoj spari,
Nabōdoj, uz pavasari
Tur tu sēsi lyunu dryuvu,
Jymsi moksū sovū pyuļu.

Cik vīn vari, strōdoi spari,
Tovū dorbu atzeisj bārni,
Izteiks j tevī tovi sābri. —
Cik vīn vari, pyulisj spari,
Lauzj, ak lau zj, calmulauzj.

P. Smelters.

Vitebskas gub. Varakļānu izloksnē.

Latviešu lasītājam neparasti, dažviet pārprotami, dažviet nesaprotami savārsmotajā dzejolī tā autors izsacīja savu sabiedrisko skatījumu: runāja par savu trūcīgo novadnieku labākas dzīves izcīņu. Runāja ar mēreno jaunlatviešu vārdiem. Sak, centies, pūlies neatskatīdamies! Tautības apziņa un smags darbs ir tava nākamība! Kā nekā: katrs ir pats savas laimes kalējs!

Kad P. Smelters bija ieguvis tiesības valkāt baznīckunga tērpu, viņa pirmā darba vieta kļuva Livānu katoļu draudze. Livānos viņš sadraudzējās ar baznīcas ērģelnieku Steinbergu, atbalsta «varganista» uzņēmību izdot latgāliešu rakstībā gadagrāmatu — «Katoļu māju kalendāri», kurā iespiez kādus no saviem dzejojumiem. Vienlaikus, H. Visendorfa skubināts, P. Smelters klausīna un pieraksta dažādu Latgales novadu tautasdziesmas (to vākšanu viņš aizsāk jau seminārista gados), un aptuvis 2500 vienību Krišjānis Barons iekļauj «Latvju Dainu» fundamentālajā apkopē.

Latviešu «Jaunās stravas» uzziēda laikā Latvijā, 1895.—1897. gados, Pēteris Smelters ir Sv. Kātrīnas katoļu draudzes vikārs Pēterburgā. Pēc tam (1897—1898) — Dagdas un Andrupenes (1898—1900) katoļu draudžu prāvests. Intensīvi vāc latgaļu folkloru un 1899. gadā laiž klajā jau pieminēto «Wocleiti».¹ Vienlaikus darbojoties līdzī līvānieša Steinberga katoļu kalendārā, publicējas citos latgaļu rakstībā izdotajos, galvenokārt baznīckungu vadītajos periodiskajos izdevumos, kā «Dryva».

P. Smelters ir cītīgi meklējis un krājis latgaliešu folkloru. It kā steigams paglābt no zūdāmības dzimtenes seno poēziju, veco paražu, dažādu darba un ģimenes norišu ritu liecības. Pret kurām gadu simteņiem ilgi bija vērsušies Latgalē valdītāja režīma pārstāvji. Pat izdodami bargus jo bargus likumus. (Vēl 19. gadsimta sākumā spēkā esošie policejiskie priekšraksti paredzēja «atņemt pagānisko ceremoniju dalībnieku «spēles» — mūzikas rīkus, maskojumus — un sadedzināt tās.» Bet «nepaklausīgos dziedātājus un pūtējus ar rīkstēm pērt».

Pēc Andrupenes P. Smelters darbojas gan Raipoles (1908—1918), gan Dagdas (1918—1922), Skaistas (1922—1933), visbeidzot Sventes katoļu baznīcās. Buržuāziskajā Latvijā viņa vārdu piemin kopā ar tiem latgaļu intelligentiem un politiķiem, kuri dibina «Latgales Centrālo muzeju». P. Smelters aktīvi iekļaujas Latgales vēsturiski etnogrāfiskā muzeja organizēšanā, mudina apzināt un vākt etnogrāfiskās reālijas, rokrakstus un grāmatas latgaļu dialektā.²

Noslēdzot apskatu par vienu no pirmajiem latgaļu folkloras krājējiem un literātiem priekšpadomju Latvijā, nevar nepieminēt arī kādu šā «pasaulīgā baznīckunga» izdarību pirmās Padomju Latvijas laikā, 1919. gada janvārī. Tolaik es apmeklēju savu pirmo skolu Līvānu pagasta Stikānu sādžā, un P. Smelters bija ieradies mūspusē. Varbūt paciemoties pie sava domu biedra — Līvānu baznīcas ērģelnieka Steinberga, kurš mitinājās Līvānos, šķiet, baznīcai piederošā mājā. («Varganīsta» 16. gadus vecais dēls bija tikko brīvs.

Tajā tālajā, politiski vētrainajā deviņpadsmitā gada janvārī Pēteris Smelters Steinberga un mūsu skolotāja Dabara pavadībā ienāca mūsu klašu istabā (visu triju klašu skolēni mācījās vienā šaurā lauku mājas istabā). Pienācis pie skolo-

tāja galdiņa, baznīckungs Smelters pagriežās pret skolēniem un, rokas pret vidukli sakrustojis, uzrunāja mūs:

— Bērni! Nupat Vācijā reakcijas hidra, turienes varmākas noslepkavojuši vācu un citzemju darba cilvēku tiesību cīnītājus Kārli Lībknehtu un Rožu Luksemburgu. Kārļa Lībknehta un Rozas Luksemburgas lūpas ir mēmas, bet taisnības vārdi, ko viņi sacījuši tautām, nenoklusis mūžos.

Visās mūsu zemes malās, arī Lēivonūs (Smelters teica «Lēivonūs», nevis «Līvānos»), darba ļaudis šodien iziet ielu demonstrācijās. Pulcinās protesta mītiņos pret reakcionāru ļaundarbību. Mēs, bērni, demonstrācijās neizejam. Tālab godināsim abu Vācijā nobendēto gaišo cīnītāju piemiņu ar dziesmu: «Par upuri kritāt jūs cīnīdamies». Nemiet un sadaliet dziesmu lapinas!

Mums, skolēniem, katram tika krietnas plaukstas mērojuma lapiņa ar drukas tekstiem — vecās revolucionārās dziesmas vārdiem.

Smelters lika mums vispirms ieklausīties dziesmas meldijā. Virišķi varenu balsi viņš nodziedāja dziesmas pirmo pantu, tad bridinādams pacēla roku un noteica: «Tagad visi reizē!» Un mēs, Stikānu skolas bērni, dziedājām, kādreizējā Līvānu baznīckunga roku vēzienu vadīti.

Septiņās «Latvju Dainu» pirmizdevuma grāmatās publicētās pāri par divarpus tūkstoša Pētera Smeltera iesūtītās latgaliešu tautasdziesmas ir spilgti izteikta liecība par visnovadu latvju dainu tematikas, māksliniecisko priekšstatu, māksliniecisko tēlu konkrētības un daudzkrāsainības, tāpat vārsmu stilistikas tuvību. Ar visu to, ka Vidzemē un Kurzemē pierakstītie panti iespiesti gotu, bet Latgalē salasītās — latīņu burtu zīmēs. Ar visu to, ka Latgalē savāktajās dziesmās gana specifiski latgalisku nosaukumu, terminu, cilvēciņu izjūtu noraksturojumu. Jo reljefi to atsedz «Wocleitē» lasāmās četrkrāsainās un nedaudzās garās dziesmas, kuras P. Smelters sakrājis kā Daugavpils, tā Ludzas un arī Rēzeknes apriņķos.

Lūk, dažas no tādām «Wocleites» apko-

Dziesmes deļ jyus lauteņi,

Inaideņa nacelit.

Dzīsmeit, muna tu dzidota

Na tu muna paraksteita.

*

Bej man dzīsmu wōceleite,

Bet apēžu pawasar:

Sam dzīsmeite, tam dzīsmeite

Par maizes gabaleņu.

¹ «Tautas dzīsmu, posoku, meikļu un parunu wocleite. Sakrojis P. Smelters. Rīgā, 1899. Dabujama caur «Katoļu Maju Kalendāru» izdevēju. (Adrese pēdeja gada kalendārā.)»

² Pēc profesora B. Brežgo pētījumiem, latgaļu dialektā pirmie dokumenti rakstīti jau 1688. gadā.

*
Dzīsmēit, muna tu dzīdōta,
Na nu maņa paraksteita:
Dzīsmes deļ sweši ļauds,
Inaideņa nacelit.

*
Orōjs ar kaļnenā,
Olūts tak lejeņā:
Ni orōjam maizes tryuka,
Ni olūtam yudisneņa.

*
Prīd(e) ar egli kaļneņā,
Paegleite lejeņā.
Mōtei bārni pi mameņas,
Pabērneiši maleņā.

Protams, dainu krāšanas laikā Latgales sādžinieku — mazo ļaužu — diendienas soli, sadzīves veidojumos bija arī daudz kas atšķirīgs salīdzinājumā ar to, kas Kurzemē un Vidzemē. To nevarēja noklusēt dainu sacerētāji. Un tālab arī P. Smeltera «Woceleitē» patrāpās pa kādai īpati latgaliski kolorētai dziesmai. Tādas kā šīs te:

Seika moza meiteneite
Lelu puisī pīmōneja (piwilusi):
Aplaupej'se rōcineitī,
Dūd par sīra gabaleņu.

*
Moz putnam pakrēsleiša
Nu sauso žagareņa,
Moz byus mōtei wīglys dīnys,
Nu dēleņa ļaudaweņas:

Dūd dēleņš gaudu wōrdu,
Dūd dēleņa ļaudeweņa.
Lobōk mīgu gulējuse,
Ne dēleņu auklējuse.

*
Bārni muni — skūsaineiši,
Wyusim pliki wēdereņi,
Kad atlēks prid(e) ar egli,
Wisim šyūšu kažuceņš.

*
Mōseņ munu, bōrineit!
Tew galweņa nesukōta,
Treju reitu rosa stōw
Towu motu galeņā.

*
Kōpu kaļneņā,
Paļi kolna wersyunē.
Radzu jyūru zweinīceņus
Widin jyūru zwejojūt.
— Ok, jyus, jyūru zweinīceņi,
Izejit jyus maleņā. —
— Ok, tu, cīma dzaltoneit,
Kū tu mums pasaceisi? —
— Ok, jyus jyuru zweinīceņi,
Wai redzējat muņ bōleņu? —
— Ok, tu, cīma dzaltoneit,
Kaids bej tōws bōleleņš? —
— Ok, muns bōleņš, kai kundzeņš,
Dzaltōnim matenim.
— Ok, tu, cīma dzaltoneit,
Kū tu mums samoksōsi? —
— Winam dūšu zeižu kraklu,
Utram zeižu paladzeņu,
Da trešam (pi trešo) poša īšu
Myužam krakla šiwējeņa,
Reitiškeņu wirējeņa.